

MIĘDZYNARODOWE KONSORCJUM
NAUKOWO-EDUKACYJNE
IMENIA LUCIENA FEBVRA

«Z TARCZĄ ALBO NA TARCZY»:
WOJNY W HISTORII
CYWILIZACJI ŚWIĄTOWEJ

Monografia zbiorowa

Warszawa-Paryż 2022

Recenzenci
dr hab. Maciej Krotofil
dr hab. Wiktor Gudz

Projekt okładki
Ihor Sribniak, Anastasia Zoria

Na okładce –
«Z tarczą albo na tarczy» (Ἡ τὰν ἢ ἐπὶ τᾶς):
tak spartańskie matki żegnały wyruszających na bitwę;
oznaczało to, że Spartanin może wrócić jako zwycięzca (ze swoją bronią)
lub martwy (poległych niesiono na tarczy),
i nie ma innej możliwości

Wykorzystano także:
z góry: Ukraińska nagroda wojskowa
«Żelazny Krzyż za kampanię zimową i bitwy» (Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej, 1920 r.)
pośrodku: fragment obrazu Jean-Jacques-Francois Le Barbie
«Spartanka wręcza synowi tarczę», (około 1805 r.),
od dołu: Godło Sił Zbrojnych Ukrainy (2009 r.)

Redaktor
dr hab. Ihor Sribniak

Opracowanie typograficzne
Anastasia Zoria

Korekta
Zespół

ISBN 978-2-83-275163-4

© Copyright by
Witalij Andriejew,
Marina Bessonowa, Iryna Bratko,
Oksana Drach, Oksana Dubiecka, Serhii Holovanov,
Olga Honczarowa, Piotr Gołdyn, Aleksander Kazakow, Igor Kryvosheia,
Hałyna Kuts, Roman Kuczma, Anna Matiushchenkova, Olga Motsiyaka, Andrij Minajew,
Tatiana Minajewa, Maryna Palienko, Dmytro Petrenko, Anton Protsiuk, Oleh Razyhrayev, Ludmiła Sagan,
Taras Serhijczuk, Natalia Sydorenko, Ihor Sribniak, Milana Sribniak,
Andriy Temchenko, Anastazja Trofymczenko,
Mykoła Tymoszyk, Walerij Własenko,
Yevhenia Zubenko

© Copyright by
Międzynarodowe konsorcjum
naukowo-educacyjne im. Luciena Febvra

Warszawa-Paryż 2022

Wydawca
Międzynarodowe konsorcjum
naukowo-educacyjne im. Luciena Febvra

Książka została przygotowana przy wsparciu
Komitetu badań naukowych MKNE
im. Luciena Febvra

Druk
Centrum naukowo-wydawnicze im. O. Pritsaka
pritsak-center.com

ВІД РЕДАКТОРА

24 лютого 2022 р. назавжди закарбувалося у пам'яті українського народу кадрами ракетних обстрілів Києва і виттям сирен, колонами російських танків на вулицях українських міст, тваринним оскалом рашистської орди, яка на заклик свого фюрера прийшла знищити Україну – як то вона намагалася зробити століттями. Побачене і відчуте спочатку просто не вкладалося в голову, бо здавалось би – маючи за плечима досвід двох світових воєн, людство винесло відповідні уроки.

Але з'ясувалося, що на земній кулі є істота, яка у 2000 р. призначила себе на посаду президента російської федерації, здатна поставити світ на межу глобальної катастрофи і розпочати третю світову війну. У своїй імперській одержимості будь-що відбудувати Радянський союз путін поставив під сумнів теперішній світоустрій, обравши першою своєю мішенню Україну. Деякі його заяви свідчать про те, що за певних умов він готовий застосувати й тактичну ядерну зброю, що перетворить обширні території України на радіоактивну пустелю.

Прикметне, що безнадійно хворе російське суспільство у своїй переважній більшості слухняно сприймає ідеї і виконує всі злочинні вказівки свого кривавого вождя, причому інколи це набуває характер масштабної істерії. Одним з яскравих проявів цього стало «Обращение совета ректоров вузов Санкт-Петербурга и Ленинградской области к профессорам, преподавателям, работникам и студентам высших учебных заведений», в якому висловлювалася беззастережна підтримка агресивній політиці путіна щодо України. Реагуючи на нього викладачі кількох українських університетів у свою чергу висловили у березні 2022 р. власну позицію (була опублікована онлайн: <http://pritsak-center.com/>), текст якої доцільно опублікувати ще раз (наводиться в оригіналі – російською мовою):

Мы вас услышали...:

реакция преподавателей
университетов Украины
на «Обращение совета ректоров
вузов Санкт-Петербурга
и Ленинградской области
к профессорам, преподавателям,
работникам и студентам
высших учебных заведений

Совет ректоров вузов Санкт-Петербурга и Ленинградской области счёл целесообразным обратиться к профессорам, преподавателям, работникам и студентам высших учебных заведений этого региона с тем, чтобы еще раз заявить о том, что развязанная РФ в Украине война, целью которой с самого начала было свержение её законного правительства и президента, а также ликвидация Украины как суверенного государства – всецело поддерживается упомянутым советом. Ректоры, входящие в его состав, ничтоже сумняшеся готовы разделить ответственность за это очередное военное преступление против Украины с самодержавным правителем эрефии путинным, что делает их прямыми соучастниками всех действий кровавого кремлевского деспота.

Несомненным позитивом есть то, что где-то глубоко – в самых сокровенных закоулках своих низменных души члены совета осознают, что это решение (как и их непреодолимое желание показать свою собачью преданность российскому фюреру) – будет иметь для москвии и её подданных фатальные и катастрофические последствия – как в политическом, так и экономическом плане. Нынешняя эрефия, ведомая нерукоподаваемым параноиком, не только уже превратилась в государство-изгой, а при благоприятном стечении обстоятельств, скорее всего, прекратит своё существование в рамках единого государства (по крайней мере, будем на это уповать!).

Однако это обстоятельство не особо заботит «велемудрых» горе-ректоров – оказывается главнее всего для них – это переживаемое ими «большое моральное испытание» – ведь на другой стороне российско-украинской границы «родные люди и друзья». Вот так – не больше, и не меньше... Существуют все основания утверждать, что совет ректоров в полном составе впал в маразм (очень надеюсь что это только начальная стадия), и не замечает того тектонического сдвига в сознании русскоязычных украинцев, которые массово отказываются от использования русского языка, хотя с младых ногтей общались на нём с родителями, со своими сверстниками, с чиновниками местного (областного и районного уровня), ну и, конечно же – с отдельными

представителями российского ректорского корпуса, приехавшими в Украину поглазеть «на экзотику»... Те же русскоязычные украинцы, которые служат в Вооруженных силах Украины, без единого сомнения готовы ежечасно уничтожать русского оккупанта в небе, на земле, и под землёй (особенно там, где находятся путинские бункеры).

Неприкрытая полномасштабная агрессия РФ навсегда перечеркнула «величие» русской культуры, ибо агрессор просто априори не может иметь ничего великого! Весь этот сонм русских писателей, на произведениях которых выросло старшее поколение украинцев, дезавуирован – в одночасье и навсегда, причем не только для украинцев, а и для европейцев и англосаксов. В умах украинцев разве что запечатлятся слова действительно великого русского поэта Некрасова, вложенные им в уста «папаш» «в пальто на красной подкладке» о людях труда всех национальностей. На самом деле эта фраза из стихотворения «Железная дорога» как нельзя лучше характеризует всю элиту земли расейской (за небольшим исключением, к коему следует отнести Ахеджакову, Макаревича, Невзорова и еще ну очень немногих)! А касательно всех остальных (и уж точно относительно членов совета ректоров) Некрасов был стопроцентно прав – «Не создавать – разрушать мастера, Варвары! дикое скопище пьяниц!..».

Читая «Обращение...» складывается впечатление, что оголтелость членов совета ректоров просто не имеет границ – ведь по их мысли эрефия просто таки «была вынуждена» развязать войну против Украины, которая имела смелость претендовать на то, чтобы самостоятельно расставлять свои внешнеполитические приоритеты, и в частности – стремилась стать членом Европейского союза и НАТО. Такой вектор развития Украины в глазах путина (и заодно – седовласых небожителей в ректорских мантиях) был смертельным святотатством, ударом в спину «братскому» (то бишь русскому) народу...

Между тем – ведь только РФ принадлежит право распоряжаться судьбами украинцев, и она вот им и распорядилась – гатя по школам и роддомам украинских городов из крупнокалиберных орудий, запуская крылатые и баллистические ракеты, нанося бомбовые удары по объектам критической инфраструктуры и жилым домам, не давая возможности мирным жителям осажденных городов воспользоваться гуманитарными коридорами и спасти жизни своих детей...

Параллельно российские формирования начали широкомасштабное наземное наступление, сея смерть и мрак, где бы ни появились «доблестные орки-освободители». Российские ДРГ просто для устрашения (а может развлечения?) расстреливают машины с детьми и мирными жителями.

Однако расплата за эти злодеяния сродни нацистским – близка и неотвратима. И тут очень важным для путина и эрефии будет пройти свой путь до самого края своей истории, финалом-апофеозом которого будет возвращение всех оккупированных московией украинских территорий (донецкие и луганские земли, а также непременно – Крым!), выплата репараций в полном объеме – как за разрушенные города, так и за погубленные жизни украинцев. И непременно – всеобщее моральное осуждение и уничтожение агрессора в глазах всего мира, ну а сатане в людском обличье – путину – гореть в Геенне (после «Нюрнбергского» для него трибунала и публичного его повешения).

Осуществление этой программы-минимум усложняется амнезией преимущественной части россиян, сознание которых уже неисправимо отравлено путинской пропагандой, которые готовы идти не то что на конфронтацию с Европой и всем Западом, а даже на собственное заклание. А по сему расея не имеет и не может иметь будущего, и только исторические аналогии – и в частности пример денацификации Германии позволяет забрезжить слабой надежде о все же реинкарнации росии как демократического государства в рамках разве что историчной москвии (какой бы фантастической не представлялась сегодня такая возможность).

СЛАВА УКРАИНЕ!

Подписанты:

Игорь Срибняк, проф., док. ист. наук, зав. каф. всемирной истории (Киевский университет им. Бориса Гринченко)

Олег Павлышин, доц., канд. ист. наук, доц. каф. новейшей истории Украины им. М. Грушевского (Львовский национальный университет им. Ивана Франко)

Галина Саган, проф., док. ист. наук, проф. каф. всемирной истории (Киевский университет имени Бориса Гринченко)

Алла Атаманенко, проф., док. ист. наук, декан факультету международных отношений, директор науч.-исслед. центра «Институт исследований украинской диаспоры» (Национальный университет «Острожская академия»)

Игорь Лихтей, проф., док. ист. наук, зав. каф. Античности, Средневековья и домодерной истории Украины (Ужгородский национальный университет)

Татьяна Лихтей, доц., канд. филол. наук, доц. каф. словацкой филологии (Ужгородский национальный университет)

Геннадий Надтока, проф., док. ист. наук, проф. каф. всемирной истории (Киевский университет имени Бориса Гринченко)

Олег Слипецкий, ст. преп. каф. Античности, Средневековья и домодерной истории Украины (Ужгородский национальный университет)

Оксана Бабак, доц., канд. ист. наук, доц. каф. истории Украины (Центральноукраинский государственный педагогический университет им. Владимира Винниченко)

Елена Александрова, проф., док. филос. наук, декан Историко-философского факультета (Киевский университет им. Бориса Гринченко)

Виктор Гудзь, проф., док. ист. наук, проф. каф. истории и археологии (Мелитопольский государственный педагогический университет им. Богдана Хмельницкого)

Александр Ситник, проф., док. ист. наук, проф. каф. истории и археологии (Мелитопольский государственный педагогический университет им. Богдана Хмельницкого)

Элла Быстрицкая, проф., док. ист. наук, зав. каф. всемирной истории и религиоведения (Тернопольский национальный педагогический университет им. Владимира Гнатюка)

Игорь Тодоров, проф., док. ист. наук, проф. каф. международных студий и общественных коммуникаций (Ужгородский национальный университет)

Вита Титаренко, проф., док. филос. наук, проф. каф. философии (Киевский университет имени Бориса Гринченко)

Сергей Троян, проф., док. ист. наук, проф. кафедры международных отношений, информации и региональных студий (Национальный авиационный университет, Киев)

Виталий Докаш, проф., док. филос. наук, заведующий кафедры социологии (Чернивецкий национальный университет им. Ю. Федьковича)

Елена Бондарева, проф., док. филол. наук, главный научный сотрудник (Киевский университет им. Бориса Гринченко)

Ольга Котенко, доц., канд. пед. наук, директор Педагогического института (Киевский университет им. Бориса Гринченко)

Тетяна Костюк, доц., док. наук государственного управления, проф. кафедры поли-

тологии (Киевский университет им. Бориса Гринченко)

Роман Павлюк, доц., канд. пед. наук, зам. директора по учебной работе (Киевский университет имени Бориса Гринченко)

Юлия Подрез, доц., канд. ист. наук, доц. кафедры всемирной истории и международных отношений, директор учебно-научного Института истории, права и международных отношений (Сумской государственной педагогический университет им. А. С. Макаренко)

Евгений Луняк, проф., док. ист. наук, профессор Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

Татьяна Носенко, доц., канд. тех. наук, доц. кафедры компьютерных наук та математики (Киевский университет имени Бориса Гринченко)

Светлана Бульбенюк, доц., канд. полит. наук, доц. кафедры политологии (Киевский университет имени Бориса Гринченко)

Ирина Слюсаренко, доц., канд. ист. наук, доц. каф. международных отношений и международного права факультета права и международных отношений (Киевский университет имени Бориса Гринченко)

Валерий Ластовский, проф., док. ист. наук, проф. кафедры международных отношений (Киевский национальный университет культуры и искусств)

Юлия Вишницкая, доц., док. филол. наук, доц. кафедры мировой литературы Института филологии (Киевский университет имени Бориса Гринченко)

Игорь Кривошея, проф. (Уманский государственный педагогический университет им. Павла Тычины)

Алексей Жильцов, проф., канд. пед. наук, проректор (Киевский университет имени Бориса Гринченко)

Василий Орлик, проф., док. ист. наук, зав. кафедры истории, археологии, информационного и архивного дела (Центральноукраинский национальный технический университет)

Светлана Орлик, проф., док. ист. наук, проф. кафедры истории, археологии, информационного и архивного дела (Центральноукраинский национальный технический университет)

Александр Чепурко, доц., канд. ист. наук, доц. кафедры истории Украины (Днепропетровский национальный университет им. Олеся Гончара)

Владимир Пержун, доц., канд. социол. наук (Хмельницкий национальный университет)

Ольга Пугаченко, доц., канд. экон. наук (Центральноукраинский национальный технический университет)

Валерій Власенко, доц., канд. ист. наук, доц. кафедри історії (Сумської державної академії)

Валентин Гусев, доц., канд. ист. наук, доц. кафедри філософії та релігієзнавства (Національний університет «Києво-Могилянська академія»)

Роман Кривонос, доц., канд. політ. наук, доц. кафедри міжнародного регіонознавства (Київський національний університет ім. Тараса Шевченка)

Александр Бонь, доц., канд. ист. наук, доц. кафедри історії України (Київський університет імені Бориса Грінченка)

Це звернення було підтримано й кількома науковцями різних установ НАН України:

Вита Титаренко, проф., док. филос. наук, старший науковий співробітник (Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України)

Оксана Горкуша, канд. филос. наук, старший науковий співробітник Відділення релігієзнавства (Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України)

Ігорь Козловский, канд. ист. наук, старший науковий співробітник Відділення релігієзнавства (Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України), узник совісті

Дмитрий Базик, канд. филос. наук, старший науковий співробітник Відділення релігієзнавства (Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України)

Оксана Бондаренко, канд. біолог. наук, науковий співробітник (Інститут фізіології рослин і генетики НАН України)

Виктор Шевченко, док. біолог. наук, старший науковий співробітник (Інститут фізіології рослин і генетики НАН України)

Сім з половиною місяців російсько-української війни засвідчили, що це та багато інших

звернень до російської «інтелігенції», російського «громадянського суспільства», на жаль, не мали (і не могли мати) на них відчутного впливу з огляду на безповоротно втрачену цією верствою росіян здатність чути і мислити. Маючи послідовно рабську психологію, російська «інтелігенція» апіорі не здатна впливати на суспільні настрої, особливо якщо врахувати те, що суспільства в Росії як такого просто не існує. Є лише неструктурований конгломерат *неособистостей*, які мовчазно або відкрито толерують криваві злочини путіна, скоєні ним і його поплічниками в Україні. Навіть та обставина, що спочатку Сейм Латвії (11 серпня 2022 р.), а 13 жовтня ц.р. Парламентська асамблея Ради Європи одноставно ухвалила резолюцію, в якій російська федерація була визнана терористичним режимом (спонсором тероризму), жодним чином не порушила їх душевний спокій, так само – як і аналогічні рішення Сенату Польщі, естонського Рійгіколу та чеського парламенту.

Але мова власне не про них, а про тих росіян, які зі зброєю в руках намагаються нав'язати нам *«русскій мір»*, а їх найголовнішими «переконуючими» аргументами є катування і вбивства цивільних українців та захоплених у полон українських солдатів та офіцерів. Почерк окупанта є незмінним на всіх тимчасово окупованих – а нині вже звільнених українських землях – в Бучі, Бородянці, Балаклії, Ізюмі, Херсоні... В силу цього як ніколи актуальними звучать слова загиблого на цій війні громадського активіста і воїна ЗСУ, киянина Романа Ратушного, якими він визначив найголовніше завдання для всіх українців: *«Просто запам'ятайте: чим більше росіян ми вб'ємо зараз, тим менше росіян доведеться вбивати нашим дітям»*.

Ігор Срібняк

21. Делікатне завдання для Гната Порохівського // Скрипник О. Таємний легіон Української революції: документально-публіцистичні нариси. Київ: Ярославів Вал, 2015. С. 262-279.
22. Власенко В., Сапсай О. До історії ОУН в Румунії (за матеріалами архівно-слідчої справи Г. Порохівського) // Сумська старовина. 2015. № XLVII. С. 53–62.
23. Însuflețiți de idealul independenței Ucrainei / Editor: Olga Porohivska-Andrici. Bucuresti, 2016. 252, XII с.
24. Anchetat de Smerș: Asul SSI și liderul emigrației ucraiene din România în dosarele SBU, 1944-1947 / Editori: V. Guzun, V. Vlasenko. Cluj-Napoca: Argonaut, 2016. 730 p.
25. Сапсай О. В. До біографії представника уряду УНР в Румунії Гната Порохівського // Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Суми, 18-19 травня 2017 р. У 2 ч. Суми: СумДУ, 2017. Ч. 1. С. 10-13.
26. Власенко В., Мурашко К. Склад і структура Спеціальної служби інформації Румунії (за матеріалами архівно-слідчої справи Г. Порохівського) // Сумська старовина. 2020. № LVI. С. 21-31.
27. Срібняк І. В. Українці в Бессарабії та Румунії, 1921-1923 рр. (Таборове та позатаборове повсякдення інтернованих вояків Армії УНР) // Русин. Кишинів, 2017. № 3 (49). С. 122-136.
28. Венглевич В. Спогади полковника Гната Порохівського про табори полонених вояків-українців у Домб'є і Ланцуті (Польща, 1919 р.) // Архіви України. 2020. Вип 3 (324). С. 122-141.
29. Рогожа М. Кадрова робота персональної управи Генштабу Армії УНР: джерелознавчий аспект // Емінак. 2018. № 2 (2). С. 116-121.
30. Рогожа М., Рогожа М. Полковник Гнат Порохівський в Українській революції 1917-1921 рр. // Діяльність бібліотек у забезпеченні вивчення і популяризації історико-культурної спадщини регіонів: історія, сьогодення, перспективи: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 4 листопада 2021 р. Київ, 2021. С. 150-161.
31. Рогожа М. М. Полковник Армії УНР Гнат Порохівський: портрет у контексті просопографії // Вісник Черкаського університету. Сер.: Історичні науки. 2019. № 1. С. 66-72.
32. Рогожа М. М., Рогожа М. М. Полковник Гнат Порохівський: досвід заперечення «концепції швидкого повернення» // Zaporizhzhia Historical Review. 2021. Vol. 5 (57). С. 86-92.
33. Рендюк Т. Встановлення та розвиток українсько-румунських відносин у 1917-1923 роках: етапи, поста-ті // Україна дипломатична. Київ, 2018. Вип. XIX. С. 96-113.
34. Рендюк Т. Апогей діяльності Надзвичайної дипломатичної місії Української Народної Республіки (1921 р.) // Україна дипломатична. Київ, 2021. Вип. XXII. С. 71-88.
35. Власенко В. Громадсько-допомоговий комітет української еміграції в Румунії крізь призму її конференцій // Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., м. Суми, 18 квітня 2016 р.: у 2-х ч. Суми: СумДУ, 2016. Ч. 1. С. 3-15.
36. Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки, ф. 1, спр. 12617.
37. Власенко В., Сапсай О. До історії української військової еміграції в Румунії // Мова, історія, культура у лінгвокомунікативному просторі: зб. наук. пр. Суми: СумДУ, 2014. Вип. I. С. 22-25.
38. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО), ф. 269, оп. 1, спр. 295.
39. ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 277.
40. Власенко В. До історії міжвоєнної української політичної еміграції на Балканах // Пам'ятки: археографічний щорічник. Київ, 2011. Т. 12. С. 124-145.
41. Чорнецький В. Друга Конференція Головної Еміграційної Ради у Празі // Тризуб. Париж, 1932. Ч. 38. С. 13–15.
42. Власенко В., Гузун В. Національно-демократичне середовище міжвоєнної української еміграції в країнах Південно-Східної Європи // Сумська старовина. 2016. № XLVIII. С. 25–49.

Галина Саган,

Київський університет імені Бориса Грінченка

ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ УКРАЇНЦІВ ЮГОСЛАВІЇ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Друга світова війна перервала спільну суспільно-громадську роботу українців та русинів, яка активно розвивалася у довоєнному Югославському королівстві. На той час в Югославії проживало біля

45 тис. представників української діаспори. Про ситуацію, у якій опинилися українці Югославії під час Другої світової війни, та про чинники, які вплинули на цю ситуацію, свого часу добре сказав українець з Ліпні

(село у Боснії) Дмитро Мороз: «Інтереси різних політичних і класових угруповань були тими мечами, які схрещувалися якраз над головами українців. Всі хотіли, щоби українці підпирали саме їхній політичний чи вузьконаціональний напрям, щоби голосували за їх кандидатів, щоби ненавиділи тих, яких ненавиділи одні або другі. Так українці попали між триби сербського й хорватського націоналізму, а частинно й мусульманського. Всі вони намагалися не лише здобути українців для себе, але й асимілювати їх до свого народу. Всі ці явища досягли вершини в часі другої світової війни, яка тут почала 1941 року, а скінчилася 1945 року»¹.

Ще й донині ні українські, ні зарубіжні історики не дали вичерпного аналізу ситуації, у якій опинилася українська громада Югославії у роки Другої світової війни. Раніше комуністична ідеологія, що панувала як в СФРЮ, так і в радянській Україні, дозволяла однібічно трактувати події війни, де дії лише комуністичних партій та їх членів вважалися правильними. Немаловажним було й те, що архівні документи, які могли розкрити таємниці тих часів, були закриті для дослідників. Нині, коли ця заборона знята, з'ясувалося, що частина документів була знищена за часів комуністичних режимів. Таким чином, найдоступнішими джерелом для вивчення нашої проблеми залишаються спогади очевидців, які зараз час від часу друкуються у діаспорних виданнях.

Такі матеріали виходили у «Новій думці» – часопису Союзу русинів та українців Хорватії². Дослідження з питань суспільно-політичної позиції українців Югославії під час війни проводили, як правило, представники західної української діаспори, які мали зустрічі з учасниками Другої світової війни, і за їх розповідями писали свої статті. Такі публікації було зроблено Б. Ліським³,

¹ Лаврів Р. З пам'яті народної (II). Спогади Дмитра Мороза, Лішня / Роман Ларів // Нова думка.: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – 1981. – Рік X. – № 28. – С. 51.

² Лаврів Р. З пам'яті народної (II). Спогади Дмитра Мороза, Лішня / Роман Ларів // Нова думка.: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – 1981. – Рік X. – № 28. – С. 48-56.

³ Ліський Б. З діяльності українських студентів у Хорватії (1920-1945) / Богдан Ліський // Українці Хорватії. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 38-50; Ліський Б. Антон Івахнюк – великий українсько-хорватський патріот / Богдан Ліський // Українці Хорватії. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 38-50.

Є. Мацяком⁴, С. Бурдою⁵ та іншими. Заслугує на увагу одне з останніх досліджень італійського дослідника, українця за походженням, О. Румянцева, який комплексно вивчав історію життя українських переселенців в Югославії упродовж 1890-1990 років, і чимало уваги приділив подіям Другої світової війни⁶. Проте більшість із вищезгаданої літератури переповнена суб'єктивно-емоційними оцінками щодо громадської позиції українців Югославії у Другій світовій війні, тому наше завдання – зробити максимально об'єктивний аналіз цих подій.

Відразу після захоплення Югославії окупантами у 1941 році українці опинилися під управлінням різних профашистських режимів. Бачка була передана Угорщині. Українські осередки у Сремі, Славонії та Боснії увійшли до складу Незалежної Держави Хорватії (НДХ), яка була проголошена 6-го квітня 1941 року. Правили в НДХ націонал-фашистські повстанці, хорвати-усташи [Усташи (повстанці) – члени Повстанської революційної організації, яка була створена 1929 році для збройної боротьби проти сербського уряду за незалежну Хорватію, очолював організацію Анте Павелічі]. На перший погляд українці в НДХ опинилися у кращій ситуації у порівнянні зі станом українського народу під угорцями, які запровадили тотальну мадяризацію. Прагнення до проголошення незалежної України, за прикладом НДХ, сприяло тому, що частина українців почала співпрацювати з окупаційними силами, а нова хорватська влада вирішила скористатися національними ідеями українських кіл у своїх інтересах.

Першими відкрито почали політично організуватися українські студенти, які раніше були згуртовані у загребській «Просвіті», що на початку війни припинила свою діяльність. У Загребі студенти створили Українське Представництво в НДХ на рівні посольства, яке мало виконувати наступні завдання: 1) юридично-консультативна опіка над українцями; 2) самооборона українських помешкань у Боснії і частково

⁴ Мацяк С. Українці в Хорватії / Євген Мацяк // Українці Хорватії. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 51-61.

⁵ Бурда С. Історія і актуальні проблеми українців та русинів Хорватії / Славко Бурда // Українці Хорватії. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 173-181.

⁶ Румянцев О. Галичина – Боснія – Воеводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-199 роках / Румянцев О. Є. – К.: ФАДА, ЛГД, 2008. – С. 156-173.

у Славонії; 3) вироблення плану культурної автономії для українців у Боснії, Славонії і Сремі; 4) евентуальна допомога українцям в областях колишньої Югославії, окупованих німецькою військовою адміністрацією, 5) поживлення інформаційної та агітаційної діяльності на користь української визвольної справи¹. З огляду на фактичне розширення обсягу праці у різних сферах організаційного, національно-політичного й культурно-освітнього життя українців, які перебували у межах Незалежної Держави Хорватії, Українське Представництво розділилося й оформилося в окремі референтури (департаменти – Г. С.). Зокрема було створено такі референтури: секретаріат (секретар – Іван Лазаренко), організаційна (референт – Юрко Бондарук-Везимів), культурно-освітня (референт – Олександр Статників), пропаганди й преси (референт – Микола Бучко), військова (референт – Володимир Паньків), скарбова (референт – Гаврило Компанець), суспільна, санітарна (референт – Володимир Скоморовський)².

Напад фашистської Німеччини на СРСР українські патріоти в Югославії вирішили використати для реалізації своєї заповітної мрії – утворення незалежної України. Тому почали організувати Українські добровільні частини для боротьби з більшовиками, як окупантами України. Їх створення почалася із студентського відділу, що розпочав свою військову підготовку на підвір'ї агрономічного факультету Загребського університету. Згодом, доповнившись відділами самооборони, відділ мав стати Українським полком (легіоном) і Козакою дивізією у крупнішому військовому з'єднанні під командуванням легендарного і харизматичного кубанського козацького ватажка генерал-поручника Андрія Григоровича Шкуро. Серед основних організаторів легіону значилися В.Войнатівський та А.Івахнюк. До Українського полку (Українського легіону) зареєструвалося 505 добровольців з боснійських переселенців і студентів у Загребі, а Козача дивізія нараховувала 20 тис. козаків. Надаємо коротку інформацію для кращого розуміння проблем, які виникли у зв'язку

¹ Мацях С. Українці в Хорватії / Євген Мацях // Українці Хорватії. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 57-58.

² Ліський Б. З діяльності українських студентів у Хорватії (1920-1945) / Богдан Ліський // Українці Хорватії. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 44-45.

з легіоном. Ці збройні формування чекали, коли їх перешлють на Східний фронт для боротьби за відновлення української держави. Проте наміри Українського легіону і Козацької дивізії не були реалізовані, що було пов'язано з наступними подіями.

30 червня 1941 року ОУН Степана Бандери проголосила у Львові відновлення української державності. Того ж дня у Львові відбулася святкова зустріч українського батальйону німецького війська «Nahtigal», а влада НДХ видала наказ про захист 25 тис. українців у НДХ. 2 липня 1941 року було видано оголошення про формування легіону. В Україні того ж дня були арештовані послідовники Степана Бандери. 12 липня німецькі спецслужби арештували Ярослава Стецька і Степана Бандеру. 16 липня був сформований «Посилений хорватський 369-й піхотинський полк», який складався з 3 865 військових і до його складу входив й український легіон. 30 липня адмірал Канаріс відвідав у Йозвіні батальйон «Nahtigal», пояснивши групі: «Фюрер не хоче незалежної України». Два дні по тому, комендант батальйону Герзнер отримав наказ повернути батальйон до Німеччини. 3-го серпня було оголошено наказ генерала Міллера заарештувати членів ОУН у зв'язку із спробою формування своєї влади в Україні. З Берліну до Загребу прийшла заборона скеровувати членів ОУН на Східний фронт. Тому Український легіон не міг бути скерований до України. Анте Павелічі (керівник НДХ) на прохання членів ОУН відповів, що зробить усе можливе для допомоги у створенні Української держави, але скерувати легіон до України без дозволу німців не може. Легіон було скеровано до Вараждіну, а під кінець 1941 року до Боснії. Бійці легіону 30-го листопада у Піскавіці біля гори Козари склав присягу на вірність Україні. Того ж дня до легіону звернулися комуністи Боснії і Герцеговини із закликом приєднатися до югославських партизан. Частини легіонерів з часом скористалася пропозицією партизан³.

Після заборони німців переслати українців на Східний фронт, Козача дивізія була реорганізована у службу варти на магістралі Загреб-Белград-Ніш-Салоніки. Українські добровольці, як окрема частина хорват-

³ Ліський Б. Антон Івахнюк – великий українсько-хорватський патріот / Богдан Ліський // Українці Хорватії. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 69.

ського війська, були направлені на виконання каральних акцій проти комуністичних партизанів¹. Керівництво частиною було передано члену Українського представництва в НДХ підполковнику В.Панькову, дії якого характеризуються як сумнівні, або навіть божевільні. В.Паньков знехтував традицією частини не знущатися з полонених та мирного населення.

Операції В.Панькова викликали протести з боку як партизан, так і четників [четники – представники сербських військових формувань, які боролися проти усташів, німців та партизан за відновлення сербського монархічного уряду. Як правило угруповання четників були неконтрольованими бандами локального типу], від яких страждало мирне українське населення. Між тим загальне розчарування українців, яких не було послано на Східний фронт, викликало хвилю протестів і було значною мірою причиною майбутнього розчленування легіону. Аби підняти дух зневірених українців, до них звернувся один із лідерів ОУН Андрій Мельник зі словами: «... І хоч Вам доводиться тепер перебувати там, на хорватській землі, та все ж таки Ви сповняйте для України велике завдання. ...на кожному місці, де лиш не жили б українці, ми зобов'язані усюди доложити свою цеголку до великої спільної будови. Український нарід вдячний хорватам та їх Поглавникові, що Він позитивно поставився до стремління українського народу. ...Перед нами великий ще змаг, також кожний український патріот буде мати нагоду сплатити довг супроти Батьківщини на Рідній Землі»².

Разом з тим, така непослідовна позиція тодішньої Німеччини щодо українських проблем призвела до зростання кількості антифашистських борців серед югославських українців. Коли у 1941 році їх було лише 450 осіб з 45 тис., тих, що проживали на югослов'янських землях, то у 1944-1945 роках 10% (4,5 тис.) українців стали антифашистськими борцями³. Тих, які сподівалася на підтримку профашистських сил у боротьбі за незалеж-

ну Україну з кожним днем військових дій залишалось все менше і менше.

Та частини українців, яка вступила у добровільні загони при війську Незалежної Держави Хорватія, була відзначена керівництвом країни за хоробрість і войовничість. За спільну боротьбу з хорватським народом керівник збройних сил НДХ Анте Павелічі нагородив малою срібною медаллю українських добровольців за хоробрість, виявлену в боротьбі. Зокрема були відзначені: сотник Дмитро Луценко, хорунжий Петро Бучка та стрілець Михайло Малярчук. Усі вони були з першої сотні Українських добровольців. Також бронзовою медаллю за виявлену хоробрість у боях було відзначено: стрільців Петра Василика, Антона Тимкивича (за хоробрість і відвагу у боях на Східному фронті влітку 1942 року), Михайла Матвійківа, Михайла Мерловича та булавного Олексу Микитишина⁴.

На югославських територіях, які потрапила під протекторат Угорщини свою політику провадив уряд Хорті. Насамперед це була тотальна мадяризація. Говорити, чи тим більше вивчати українську мову стало небезпечно. Українські культурно-освітні товариства, «Просвіта» були заборонені. У школах навчання велося виключно угорською мовою. У Руському Керестурі, сама назва якого була змінена на Бачкерестур, усіх вчителів українців звільнили, замінивши їх угорцями. Влада зачинила навіть дитячий садок, яким опікувалися черниці. Друкарня не працювала. Найважливіші деталі обладнання демонтували і заховали самі робітники⁵. Навіть за цих обставин громадська позиція українсько-русинської спільноти не залишалася пасивною. Вони активно долучалися до антифашистської боротьби, яку вели культурно-просвітницькими методами.

Так, у 1944 році у Міклошевцях (Хорватія) почали друкуватися листівки, брошури, щоправда угорською мовою, що видавалися представниками української діаспори. Організовувалися читацькі гуртки, на яких обговорювалися новини із фронтів, антигітлерівську боротьбу тощо. У Петровцях

¹ Vukmanovic M. Politicki i vojni sadzanji obrazovanji jedinica Hrvatske legije / Milan Vukmanovic // Istorijski Zbornik. – Banja Luka, 1984. – god. V. – St. 86-90.

² Ліський Б. З діяльності українських студентів у Хорватії (1920-1945) / Богдан Ліський // Українці Хорватії. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 46.

³ Бурда С. Історія і актуальні проблеми українців та русинів Хорватії / Славко Бурда // Українці Хорватії. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 175.

⁴ Ліський Б. З діяльності українських студентів у Хорватії (1920-1945) / Богдан Ліський // Українці Хорватії. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 46.

⁵ Малиновська О. Українська діаспора в південнослов'янських землях: короткий історичний нарис / Олена Малиновська // Українська діаспора. – Київ-Чикаго, 1995. – Число 8. – С.21.

було організовано роботу аматорського театру. Його артисти готували невеличкі антифашистські п'єси, які користувалися великою популярністю у публіки. У рамках «Просвіти» було організовано діяльність неформального товариства «Зелені листівки», яке об'єднало дітей підліткового віку і проводило активну просвітницьку діяльність, спрямовану на культурно-національне виховання молоді. Дітям не тільки читали книжки, але й вчили їх писати вірші, невеликі оповідання про себе, свою родину тощо. З кола членів «Зелених листівок» згодом вирости професійні літератори, актори, вчителі. Найвідоміші з них: Сільво Ерделі, Крешимір і Антун Задаричі, Янко Костельник та інші. Згодом вони увійшли до культурно-освітніх організацій молоді, які об'єдналися у лавах Єдиного союзу антифашистської молоді Хорватії (ЄСАМХ). Союз своїми культурними програмами намагався допомогти у боротьбі за визволення Югославії від фашизму аж до завершення війни. Багато учасників ЄСАМХ ставали активними членами Єдиного народно-визвольного фронту Югославії¹.

Спільна культурно-просвітницька діяльність, яку проводили українці у роки Другої світової війни згуртувала їх етнічно. Особливо позитивно на розуміння українців та русинів як одного народу, мала вплив антифашистська боротьба, яку вони вели разом. Саме ці чинники згодом стали вирішальними у створенні товариства Союзу русинів та українців Хорватії у 1968 році.

Також на землях югослов'ян на початку Другої світової війни українцями були створені й такі органи, які закликали до політики невтручання. Так, 2 травня 1941 року українці створили «Український Комітет на Балкані», який після свого створення видав «Пересторогу для українців і українок замешкалих на Балкані». У цьому зверненні Комітет закликав своїх земляків, «щоб вони не вміщувалися до справ тутейших племен» і щоб «під час німецької окупації у Сербії, Хорватії, Боснії, Словенії, Сремі й Македонії не брали ніякого уділу в політичному напрямкові, будь то в державній або громадській службі». Комітет також радив, щоб «через цілий час німецької окупації старатися бути в добрій людяній згоді з сербами, хорватами, босняками, словінцями й македонцями без різниці на їхні релігійні й політичні переконання». Він про-

¹ 30 роки Союзу русиних и українцох Горватскей. – Вуковар, 1998. – С. 12.

голошував «слов'янське братерство на Балкані» і закликав «помагайте один другому й уникайте служби окупантові»².

Проте вже через два роки після створення Комітету, 10 грудня 1943 року, його активісти почали декларувати свою згоду з рішеннями антифашистського руху в Югославії, а закликали до партизанської боротьби та підтримки партизанського руху. В міру того, як перемога Радянської Армії та її союзників ставала все передбачуванішою, зростала кількість українців серед борців за визволення від окупації. Важливий вплив на поповнення рядів партизан і Югославського війська мала пропаганда комуністичних організацій, особливо коли вони діяли у менш розвинутих та погано поінформованих районах Югославії. Співпрацю з партизанами українці розпочали з того, що допомагали загонам їжею, зброєю, медикаментами тощо. Перші такі збори провізії югославські комуністи організували у травні-червні 1941 року у Воеводині в українських селах Беркасові, Шіді, Бачанцях, Бікіч-Долі та інших. У Боснії на осінь 1941 року теж розгорнулася співпраця українських родин з рухом опору. Цілими сім'ями (Шугичі, Вароша, Душенко, Бойко та інші) українці вступали у партизанські загоны, готовилися до збройного повстання, збирали зброю, медикаменти тощо³.

На хорватській землі, у місцях компактного проживання українців антифашистська боротьба активізувалася у травні 1943 року. У Петровцях, неподалік Вуковару – столиці української діаспори, було створено перші осередки КПЮ (Комуністичної партії Югославії), до яких увійшли й українці Яким Кухар, Яким Еделинський та Еміль Дітко. Влітку 1943 року з Петровців кілька осіб пішло у партизани, а згодом до Народно-визвольної армії приєдналося ще 40 осіб, з яких 90 % були українцями⁴.

² Марунчак М. Українці в Румунії, Чехо-Словаччині, Польщі, Югославії. – Вінніпег, 1969. – С. 49.

³ Костельник В. Югославські руснаки-українці в боротьбі проти фашизму та в народній революції Югославії (1941-1945 рр.) / Володимир Костельник // Український історичний журнал. – Київ.: Видавництво «Наукова думка». Орган Інституту історії АН України, 1970. – № 11 (116). – С. 71.

⁴ Костельник В. Югославські руснаки-українці в боротьбі проти фашизму та в народній революції Югославії (1941-1945 рр.) / Володимир Костельник // Український історичний журнал. – Київ.: Видавництво

За ініціативи КПЮ у серпні 1944 року при 18-й середньобоснійській бригаді війська Югославії поляки та українці Боснії створили у Мартівцях Польський батальйон. Командиром було призначено Яна Комуша, а його заступником – Яна Драгана. Ця польсько-українська частина була грозою для противника, особливо її боялися четники. Батальйон визволяв Дервенти, Баня Луку та інші міста.

Найбільшою трагедією югославських українців у роки війни було те, що вони опинилися у різних, як правило опозиційних, таборах, що принесло їм як моральні, так і людські втрати. У боротьбі з фашистами, наприклад, у Петровцях, загинуло 30 українців, понад 10 окупанти розстріляли як учасників визвольного руху. У Міклушевцях загинуло 20 українців і 14 стали жертвами фашистського терору¹. Також були втрати від збройних формувань четників та комуністичних партизанів. Останні замордували 40 родин у Камениці, а з Нової Старої Дуброви з 140 родин залишилося тільки 23. Хто не зумів утекти у ліс, був безпощадно знищений².

Закінчення війни не принесло спокою українським родинам Югославії. У новоствореній соціалістичній Югославії почалися репресії каральних органів проти українців, насамперед тих, котрі співпрацювали або були членами Українського легіону. Під репресії також потрапили представники Українського представництва в НДХ і члени їхніх родин, активісти «Просвіти», греко-католицькі священики. Усіх їх депортували до СРСР, а там вивозили Сибір на довголітні каторжні роботи. Також у Хорватії тоді були розстріляні: Василь Барицький (ОУН), Іван Яцусь (ОУН), Гаврило Компанець (ОУН), Ілько Масиник, Олександр Сатніков (УП), Михайло Стрілець (ОУН), Михайло Степчишин (ОУН), Володимир Скоморовський (ОУН), Роман Стадник (ОУН), Іван Тимко, Василь Войтанівський (ОУН), Володимир

«Наукова думка». Орган Інституту історії АН України, 1970. – № 11 (116). – С. 75.

¹ Костельник В. Югославські руснаки-українці в боротьбі проти фашизму та в народній революції Югославії (1941-1945 рр.) / Володимир Костельник // Український історичний журнал. – Київ.: Видавництво «Наукова думка». Орган Інституту історії АН України, 1970. – № 11 (116). – С. 77.

² Марунчак М. Українці в Румунії, Чехо-Словаччині, Польщі, Югославії / М.Марунчак. – Вінніпег, 1969. – С. 50.

Войтанівський, Влатка Бойтанівська. Доля багатьох інших й донині не відома. Микола Бучко (1912-1986), який видавав часопис «Думка», перед закінченням війни був арештований партизанами і, як український націоналіст, переданий каральним органам Радянського Союзу³.

Припинилися арешти українців тоді, коли розпочався конфлікт Броз Тіто зі Сталіним. Тоді, у 1948 році, певну кількість українців було випущено з югославських тюрем. До літа 1950 року у таборах для біженців у Трієсті опинилося понад півтисячі українців, яким вдалося вирватися з комуністичної Югославії. Всі вони зазнали переслідування за незалежну Україну⁴.

Таким чином, югославські українці під час Другої світової війни показали свою активність, яка у багатьох випадках була використана різними військово-політичними силами, присутніми тоді в Югославії, у їхніх інтересах. Це також вплинуло на те, що упродовж війни спостерігалася поступова зміна мети, за ради якої представники української діаспори вели активну громадську роботу, вступали у політичну і збройну боротьбу.

Так, на початку війни, у 1941-1942 роках, академічна молодь українського походження розгорнули агітацію за відродження незалежної України, звільнення її від більшовицької окупації. З цією метою при війську Незалежної Держави Хорватія було створено Український легіон. Проте ці наміри були нівельовані німецькими силами, які відмовилися посилати легіон на Східний фронт. Тому колишні прихильники Українського легіону поступово почали переходити до іншого табору – югославського руху опору, яким курувала КПЮ. Частина українсько-русинського населення, розуміючи складність свого становища, бажала залишатися нейтральною. Але це були одиниці. Загалом під кінець війни стало зрозуміло, що головним завданням усіх народів Югославії є боротьба за визволення країни від окупантів. І, як не один раз підтвердила історія, війна – це далеко не кращий варіант відстоювання своїх національних інтересів.

³ Ліський Б. З діяльності українських студентів у Хорватії (1920–1945) / Богдан Ліський // Українці Хорватії. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 47.

⁴ Ліський Б. З діяльності українських студентів у Хорватії (1920–1945) / Богдан Ліський // Українці Хорватії. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 47.